

Melyik évben kezdődött az unitarizmus Erdélyben?

Történetkritikai tanulmány.

Irta: **Dr. Borbély István.**

Arról, hogy melyik évben kezdődött az erdélyi unitarizmus, többféle vélemény ismeretes. Ezek szerint a két határ az 1560. és az 1566. év. Jakab Elek *Dávid Ferenc Emléke* c. 1879-ben megjelent művének 71. oldalán ezeket írta: „Dávid Ferenc lelkében az egy Isten eszméje már 1560-ban nemcsak megfogamzva, de meggyökerezve is volt.“ Ezzel szemben Kanyaró Ferencnek *Unitáriusok Magyarországon* c. műve (megjelent 1891) 45-ik oldalán a következő sorok olvashatók: „Az 1566. évet két esemény teszi fontossá nemzetünk életében. Egyik a török hódító politikának sírba szállta Szigetvárnál; másik az unitárius vallásnak megszületése az erdélyi gyűléseken.“ A köztudat ez évszámok közül az utóbbit fogadta el, aminek elterjesztésében főleg unitárius írók buzgólkodtak. Így Ferencz József püspök az *Unitárius Kis Tükör* c., első kiadásban 1875-ben megjelent művében, amely könyv a nagyközönség számára jóformán a mai napig az unitáriusokra vonatkozó összes tudnivalóknak a foglalata, ezeket írta: „Az unitárius vallás egyházalkotási művét a Dávid Ferenc föllépésével kezdi meg, midőn e korát meghaladó férfi 1566-ban először teszi az Isten egységét és háromságát nyilvános vita tárgyává.“ Majd a *Pallas Lexikon*-ban „Unitárius vallás“ címszónál Boros György, akkor theol. akad. tanár, így írt: „Erdélyben az országgyűléseken folyt hitviták alatt érlelődött meg az unitárius eszme. Először 1566. kezdette hirdetni Dávid Ferenc.“ Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának 646—1929. számú határozatával hivatalos tankönyvül elfogadott *Unitárius Kis Tükör* (az 1875-ben megjelent fent említett első kiadásnak Vári Albert által átdolgozott 4-ik kiadása) szerint: „az 1566. április 24—28-án tartott gyulafehérvári első hitvitan először tették nyilvános vita tárgyává az Isten egységét és háromságát“ (i. m. 21—22 old.), amit Vári Albertnek a Keresztény Magvető 1931. évf. 95-ik oldalán közölt apodiktikus nyilatkozata szerint úgy kell érteni, hogy: „Az unitárius egyház megalapítása 1566-ban kezdődik.“

Az 1566. évnek helyességével szemben két állítás hangzott el, amelyek egyformán igényt tarthattak a meghallgatáshoz. Egyik a Pokoly Józsefé, másik e sorok írójáé volt. Pokoly az 1904-ben megjelent *Az erdélyi református egyház története* I. kötetének 184. oldalán ezeket írta: „Minden bizonnyal az 1564—65. év volt az az idő, amikor Blandrata Dá-

vidot beavatta a maga tudományába.“ Ez állítást a következő 185. oldal szövegében azzal toldotta meg, hogy: „Dávid Ferenc 1565-ben már blandratista volt“; ugyanitt jegyzetben megemlítette, hogy „Szikszay Fabricius Balázs életrajzából bizonyos, hogy 1565-ben már meg volt zavarva a vallásbéke Kolozsvárt.“ Pokolynak e véleményét e sorok írója *A magyar unitárius Egyház hitelvei a XVI. században* címen 1914-ben megjelent könyvének 7-ik oldalán a következő egykorú adatokkal igazolta:

„Basilius István írta 1568-ban „Egy néhány kérdések a keresztényi igaz hitről, stb.“ c. könyve dedicatiójának *iii* lapjain: „Írásimnak (t. i. e. könyvének) nyomtatására az ok is indított, hogy sok káromlásokat és szidalmakat hallottam az igaz tudomány ellen, melyet sok böles lelkipásztorokkal egyetemben Istennek ajándékából itt Kolozsvárott három esztendőtlől fogva hirdetek. Azoknak patvarok ellen akartam távol embereknél megmenteni tudományomat.“

A Gyulafehérváron tartott második hitvitának Heltai által kinyomatott jegyzőkönyve V.² lapjain Békés Gáspár mondta Blandratának: „D. Doctor, Tu per Deum sanctum a tribus annis semper ita dixisti et docuisti. Testis est serenissimus Princeps et tota ejus aula.“

Pokolynak s e sorok írójának fenti megállapításai után azt lehetett hinni, hogy tehát az erdélyi unitárizmus valóban 1565-ben kezdődött s ez évszámnak kimutatásával az idevonatkozó kutatás lezárult.

I. A lengyel ismerősök.

Ma, tizenhét évvel e megállapítások után, az azóta folytatott tanulmányaim alapján azt kell mondanom, hogy az 1565. év megállapításával az erdélyi unitárizmus kezdő évének megállapítására irányuló kutatás nem hogy lezárult volna, hanem valójában csak most kezdődött el. Ugyanis az általam idézett adatok szerint Basilius István s paptársai 1565-ben kezdték tanítani Kolozsváron az új hitet. De honnan vették Basiliusék ezt az új hitet? A gyulafehérvári második hitvitának idézett jegyzőkönyve szerint Blandrata is 1565-ben kezdte meg nyilvánosan antitrinitárius tanításait s így egészen természetes az a föltevés, hogy Basiliusék tőle hallhatták azt. Ezzel Basiliust s a kolozsvári papokat illetőleg rendben is volnánk. Ám, ez adatok között ninesen szó Dávid Ferencről. Vajjon mikor és kitől tanulta ő az antitrinitárizmust?

Az első és közvetlen válasz itt is az lehetne, hogy ő is Blandratától. Azonban, ha ez a válasz helyes, akkor nem állhat meg az 1565-ös évszám, mivel Blandrata nem 1565-ben jött be Erdélybe, hanem először 1544-ben s akkor 1551-ig maradt itt; másodsor 1559. június elején, de már szept. 15-ike (Izabella királyné halála) után el is távozott; harmadszor pedig 1563 tavaszán. Már most ha tényleg Blandrata ismertette meg Dávid Ferencsel az unitárizmust, akkor annak 1565 előtt kellett történnie, mert elképzelhetetlen, hogy Blandrata, akinek tudvalevőleg épen antitrinitárius hite miatt kellett 1563-ban szinte menekülésszerűleg

elhagyonia Lengyelországot, Erdélyben 2 évig hallgatott volna hitéről. Alább majd látni fogjuk, hogy Dávid Ferenc Blandratának ezen harmadik idejövetele előtt részletesen tájékoztatva lehetett a lengyelországi protestáns küzdelmekről s így nemcsak azt tudhatta, hogy Blandratának a felülkerekedett kálvinisták elől kellett János Zsigmond udvarába menekülnie, hanem tudhatta azt is, hogy ugyanazon időben s ugyanazon okból kellett Lengyelországot elhagyonia Alciatiának, ki Danzigba menekült, s az öreg Ochinsonak; Gentile pedig kénytelen volt az antitrinitárius érzelmű lengyel nemesek udvaraiban bujkálni. Ilyen körülmények között ki van zárva, hogy Blandrata 1563-tól 1565-ig eltitkolhatta volna azt az okot, ami őt Lengyelországnak sürgős elhagyására kényszerítette. Amiből viszont az következik, hogy tehát az unitárizmus Erdélyben nem 1565-ben, hanem 1563-ban kezdődött.

Ebben az évszámban aztán meg is nyugodhatnánk, ha önkénytelenül is nem támadna bennünk az a kérdés, hogy vajjon csak Blandratától szereztek Dávid Ferencék tudomást a lengyelországi hitforrongásról, vagy pedig volt közvetlen összeköttetésük is a lengyelekkel?

A magyar protestáns történetírás e kérdést eddigelé nem tette vizsgálat tárgyává s idevonatkozólag megelégedett annyival, amennyit Jakab Elek *Néhány adat Blandrata György élete és jelleme ismeréséhez* című tanulmányában (Ker. Magvető, 1877. 24. old.) így fogalmazott meg: „Blandrata életének és hatásának súlypontja a hitújítás s különösen az unitárizmus Erdélybe behozásában van.“ Vagy ha ennél tovább ment, akkor Pokoly Józsefnek *Az erdélyi református egyház története* I. köt. 142-ik oldalán közölt véleményéhez csatlakozott, amely szerint „Blandrata György, a saluzzói származású orvos, theologus és diplomata, kiváló szerepet játszik az erdélyi vallásügyi történetében. Rendszerint csak az unitárizmussal szokták kapcsolatba hozni nevét, de ő Erdélyben több volt, mint az unitárizmus egyik apostola. Azok a változások, melyek az ő Erdélybe jövetelétől, 1563-tól fogva egészen János Zsigmond haláláig, sőt tovább is, a vallásügy országos rendezése körül észlelhetők, Blandrata nevével és működésével a legszorosabb összefüggésben vannak.“ A magyar protestáns történetírásnak Blandratáról való ezen túlnagyra értékelő véleményét az újabban előkerült adatoknak, valamint az újabban megállapított tényösszefüggéseknek ismerete alapján revízió alá kell vennünk.

Az alábbiak igazolni fogják, hogy Blandrata egymagában véve épen úgy nem lett volna elég a János Zsigmond alatti történeti események irányítására, mint ahogy nem volt elég az unitárizmus megteremtésére sem. A valóság az, hogy Blandrata itt Erdélyben csupán reprezentáns exponense volt a lengyel antitrinitárius mozgalomnak, akinek személyes hatása mellett a Lengyelországgal való közvetlen összeköttetés is érvényesült, még pedig érvényesült elsősorban épen a hitmozgalmak terén. Amidőn az alábbiakban idevonatkozólag a magyar protestáns történetírásban eddig ismeretlen adatokat terjesztheték elé s ez új adatok alapján az erdélyi magyar protestáns egyház-történelemnek egy fejezetét új megvilágításba helyezem, arról vagyok

meggyőződve, hogy e munkám csak kezdete s megindítója lesz a magyar protestáns történetírás külföldi hatás- és kapcsolat-vizsgálatainak.

A kérdés, amit tehát meg kell vizsgálnunk, ez: vajjon csak Blandratán keresztül s csak Blandratának személyes referátumából volt Dávid Ferencnek tudomásuk a lengyel reformáció mozgalmairól, avagy volt közvetlen összeköttetésük is a lengyelekkel?

E kérdésre határozott választ kapunk abból a levélből, amelyet Radziwill Miklós wilnai lengyel hercegnek titkára, Johann Maczynski, 1564 december 9-én küldött Stanislaus Hosius kardinálshoz s amelyet Theodor Wotschke tett közzé az Archiv für Reformationsgeschichte XXIII. köt.-ben megjelent *Zur Geschichte des Antitrinitarismus* című közleményében. E levélben Maczynski arról tudósította Hosius kardinálist, hogy Radziwill herceg 1564 július 6-án Brest-ből terjedelmes levélben informálta Kálvint a lengyelországi trinitárius vitákról. (E levél nyomtatásban megjelent: *Opera Calvini* XX. Nr. 2125.) Együttal „ad multas ecclesias et scholas per Germaniam, Helvetiam et Allobrogas nec non in Prussiam“ leveleket küldött e vitatkozásokról, melékelve azokhoz Pauli Gergely és Cazanovius lengyel papoknak vitairatait, s arra kérte ez iskolákat és eklézsiákat, hogy „de causa praesenti deque tota controversia“ a véleményüket akár magánlevélben, akár nyilvános iratban tudassák. Majd így folytatta: „Caeterum ex Ungaria doctor Blandrata, serenissimi regis Ungariae physicus, scribit omnes evangelicas ecclesias per Ungariam et Transsylvaniam amplexas esse hanc ipsam confessionem de uno vero deo patre et eius unigenito filio vocabula trinitatis tanquam humano invento repudiato. Et scribit, quod ad hanc ipsam confessionem et ipse serenissimus rex ac adeo ad totam evangelii professionem repudiato itidem papatu accesserit; id ipsum scribit ad principem meum ex eadem Ungaria quidam Franciscus Davidis, pastor Claudiopolitanus et superintendens Transsylvanum ecclesiarum.“ Vagyis tehát Blandrata is, meg Dávid Ferenc is külön levélben írtak a hercegnek. E levelekből Radziwill herceg megtudhatta, hogy — Blandrata tudósítása szerint — Magyarországon és Erdélyben (1564-ben!) az összes reformált egyházak elfogadták „az egy Atya-Istenről és egyszülött Fiáról való confessiót“, a háromságot, mint emberi kitalálást, pedig elvetették; megtudhatta tovább azt is, hogy ehhez a confessióhoz maga a király, János Zsigmond, is csatlakozott. Ugyanezeket írta a hercegnek Dávid Ferenc is.

Nincsen semmi okunk arra, hogy kétségbe vonjuk, miszerint Maczynski helyesen referált Hosiusnak Blandrata s Dávid Ferenc leveleinek a tartalmáról. Ennélfogva hiteles ténynek kell elfogadnunk azt, hogy 1564-ben Magyarországon és Erdélyben igen sokan azt a hitet vallották, amelyet Dávid Ferenc, Blandrata, illetőleg Pauli Gergely és Radziwill lengyel herceg. Th. Wotschkenak *Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen* című (Leipzig, 1908) nagybecsű oklevéltára részletesen felsorolja mindazon iratokat és forrásmunkákat, amelyekből megállapíthatjuk, hogy minő volt ez az antitrinitárius hit. Azonban máskorra hagyva az itt önkényt kínálkozó dogmatörténeti fejte-

getéseket, maradjunk egyelőre a külső történeti eseményeknél. Arról van Maczynski levelében szó, hogy Blandrata is, Dávid Ferenc is külön írtak Radziwill hercegnek. Azt könnyű kitalálni, hogy Blandrata milyen jusson írt: ő a herceget Lengyelországból személyesen ismerte s a lengyel reformátorokkal személyes összeköttetése volt. De hogyan jött Dávid Ferenc ahhoz, hogy ő is írjon levelet Radziwillnek? Hát neki is volt közvetlen összeköttetése a lengyel reformátorokkal?

E kérdésre Blandratának 1565. november 30-án Gyulafehérvárról Pauli Gergelyhez küldött levelében (közölte Wotschke: *Der Briefwechsel*, stb. 348. sz. oklevél) találunk feleletet. E levélben, amely dogmatörténetileg is rendkívül fontos, egyebeknek előrebecsátása után Blandrata a következőket írta Paulinak: „Age ergo diligenter et scripta omnia tua mittito, et ad d. Franciscum Davidis scribito.“ Vagyis tehát Blandrata arra intette Paulit, hogy írjanak Lengyelországból Dávid Ferencnek; ami kétségtelenül arra utal, hogy a lengyel antitrinitáriusok ekkor Dávid Ferencsel levélbeli közvetlen összeköttetésben kellett, hogy álljanak.

Maczynskinak s Blandratának idézett levelei alapján feljogosítva érezzük magunkat tovább kutatni abban az irányban, hogy vajjon mikor kezdődött Dávid Ferencnek a lengyelekkel való ismeretsége, s kik voltak azok a lengyelek, akikkel ő ismeretségben állott. Említettük, hogy Blandrata arra figyelmezteti Pauli Gergelyt, hogy írjon Dávid Ferencnek. Most tehát először azt vizsgáljuk meg, hogy vajjon ismerte-e Pauli Dávid Ferencet személyesen, s ha igen, hát mikor ismerte meg?

A herrenhutiak levéltárában fennmaradt Pauli Gergelynek 1553 október 28-án Joh. Blahoslaushoz írott levele, melynek idevonatkozó részét Th. Wotschke közölte az *Archiv für Reformationsgeschichte* 1917. évi folyamában megjelent *Wittenberg und die Unitarier Polens* című tanulmányában. Ebből megállapítható, hogy Pauli 1550 nyarán iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Iligen: *Symbolarum ad vitam Socini particula* II. köt. 19. lapjának adatja, valamint Joh. Maczynskinak 1550 aug. 24-én Wittenbergből Konrád Pellikanhoz küldött levele (közölve Wotschke: *Der Briefwechsel*, stb. 18. oklevél) szerint 1550 szept. 26-án Socinus Laeliust immatrikulálták a wittenbergi egyetemre. E levél különben azt is bizonyítja, hogy Maczynski — kiről fentebb mint Radziwill herceg titkáráról volt szó — 1550-ben szintén Wittenbergben tanult. Vagyis tehát 1550-ben Pauli Gergely, Socinus Laelius és Johann Maczynski a wittenbergi egyetem hallgatói voltak. Tudjuk viszont azt (*Magyar Tört. Tár.* 1859. VI. köt. 221. lap), hogy Dávid Ferenc az 1545—46. tanévre Franciscus Literatus Klausenburgensis, az 1547—48. tanévre pedig Franciscus Clausenburgensis Transylvanus néven iratkozott be a wittenbergi egyetemre s ott tanult 1551-ig. Jakab Elek *Dávid Ferenc Emléke* c. életrajzának oklevéltárában a 24—27. lapokon közölte azt a latinnyelvű levelet, melyet Dávid Wittenbergből 1550-ben küldött Gyulafehérvárra „ad Casparum Pesthinum, consiliarium ac protonotarium locumtenentis Reginae Maiestatis in Hungaria;“ valamint azt a distichonos elégiát, melyet Meggyesi Ferenc

„vicarius ecclesiae Albensis in Transylvania, necnon pastor ecclesiae Musnarum“ tiszteletére írt s nyomtatott ki a német egyetemi városban. 1551-ben, vagyis ugyanakkor (1551 június 23), amikor Socinus Laelius is Wittenbergből Krakkóba utazott (Trechsel: *Die protestantischen Antitrinitarier vor Socin.* Heidelberg, 1874. 155. l.), hazajövéen, a besztercei iskolának igazgató-tanítója lett. Már most, ha tudjuk azt, hogy Dávid Ferenc ötévi wittenbergi tartózkodása idején együtt tanult Pauli Gergellyel, Socinus Laeliussal és Maczynski Jánossal, akkor megfélemlünk arra a kérdésre, hogy mikor és hol került ő személyes ismeretségbe e későbbi antitrinitárius reformátorokkal. *Polnische Studenten in Wittenberg* című s a „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven“ új folyama II. kötetének 2-ik füzetében 1926-ban megjelent tanulmányában Th. Wotschke kimutatta, hogy 1545-ben tíz, 1546-ban egy, 1548-ban két, 1549-ben öt, 1550-ben tizenegy lengyel ifjú iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Magától értetődik, hogy Luther s Melancthon környezetében ekkor az egy célből összegyűlt ifjúság nem maradt egymás elött ismeretlen. Különösen nem maradhattak ismeretlenek Dávid Ferenc előtt a lengyelek, akik Erdélynek szomszédságából jöttek a reformációnak e híres városába új hitet tanulni.

Azonban a kolozsvári papok közül nemcsak Dávid Ferencnek voltak lengyel ismerősei wittenbergi tartózkodásának idejéből. Heltai Gáspár 1543 február 17-én iratkozott be a wittenbergi universitasra (Borbély István: *Heltai* 6. l.), ahol Vízaknai Gergely és Batizi Demeter honfitársain kívül tizenkét lengyel ifjú volt tanulótársa. Az a Basilius István is, akiről e tanulmány elején szó volt, s aki azt írta, hogy 1565-től kezdve tanította Kolozsváron az antitrinitárius hitet, 1549-ben iratkozott be ugyanerre az egyetemre, ahol — a jeni megszakítással együtt — összesen hat évet töltött (Borbély: *Unitárius polemikusok*, 57. old.) s így szintén ismeretségben állhatott az ottani lengyel studensekkel.

Mindez pedig azt jelenti, hogy a kolozsvári papok nem csupán Blandratától értesülhettek a lengyel reformáció eseményeiről, hanem közvetlen értesülésük is lehetett, mivel voltak lengyel személyes ismerőseik, akikhez régi barátság fűzte őket. Következéleg az erdélyi unitarizmusnak keletkezését — már amennyiben az a lengyelországi antitrinitárius mozgalmakkal állott kapcsolatban — nem számíthatjuk Blandratának 1563-ban Erdélybe jövetelétől.

Hát akkor melyik évtől kell számítanunk?

Erre a kérdésre a feleletet Stancaro életének ismertetésével kapcsolatban adhatjuk meg. Ennélfogva most arra térek rá.

II. Stancaro 1554 tavaszán Erdélybe hozza Servet christológiáját.

Mellözve itt Stancaro egész életének ismertetését, amit az olvasó németül Wotschke: *Francesco Stancaro* c. monografiájában, (megjelent az *Altpreussische Monatsschrift* 1910. évi folyamában s külön is), magyarul pedig e sorok írójától *A mai unitárius hitelvek kialakulásának története* c. kötete (Kvár, 1925) 31—41. lapjain talál meg, fejtegetéseimet Stancaronak 1554-ben Lengyelországból Erdélybe jövetelének ismertetésén kezdve folytatom.

1. *Stancaro Erdélybe jön.*

Amikor Stancaro Lengyelországból eltávozva, 1554-ben Petrovics Péter munkácsi várparancsnoknak udvarába orvosul szegődött el, majd követve urát, vele együtt a temesi bánságba (Bél: *Adparatus ad Historiam Hungariae*. I. köt. 74. l.), onnan pedig 1554 végén Kolozsvárra ment, az óvárii (1554) és tályai zsinatok után (mindkettőről Dávid F. emlékezett meg a *Dialysis B.* lapjain) a Beszterce-vidéki lutheránus papok 1554 nov. 1—5-ig (Dr. Borbély: *Unitárius polemikusok Magyarországon*, Kvár, 1909. 51. l.) Széken zsinatot tartottak ellene. A zsinat jegyzőkönyvét Dávid Ferenc 1555-ben vitairat alakjában *Dialysis scripti Stancari contra primum articulum synodi Szekiensis* (Melanchtonnak 1553-ban megjelent „de controversiis Stancari responsio“-jával megtoldva) címen nyomtatta ki. Mellőzve úgy a széki zsinatnak, valamint a *Dialysis*-nek ismertetését (mindkettőt lásd: A. Schullerus: *Die Augustana in Siebenbürgen*. Archiv d. V. für siebenbürgische Landeskunde. N. F. 1924. 169—175. l.), e helyen ennek a könyvnek ezúttal minket különösebben érdeklő egy passzusára akarok csak utalni, amely szószerinti idézet Erasmus Sarcerius superintendensnek Stancaro ellen 1555-ben kiadott könyvéből: „Kerülni kell s az egyházból kizárni, sőt szállásadástól is eltiltani minden eretnekeket és hamis tanítókat, minők az anabaptisták, Zwingli-követők, Osiandristák és a csaló (impostor) Stancaro hívei.“ Ha Beszterce vidékén ekkor nem lettek volna anabaptisták, stb., akkor nyilvánvalólag nem hozták volna ellenük *ezt* a végzést, amelyben pláne „szállásadásról“ is van szó. Ha mégis ilyen határozatot hoztak ellenük, akkor ez azt jelenti, hogy ez időben Erdélyben, még pedig ott is a kolozsvári, illetőleg Beszterce vidéki papok körletében voltak anabaptisták, Zwingli-követők, Osiandristák és Stancaronak hívei. (V. ö. Zoványi J.: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bpest, 1921.)

A széki zsinat döntése következtében Stancaronak el kellett távoznia Kolozsvárról. Ekkor eesedi Báthori György főúrnak udvarába ment tanítóknak. Patronusa 1555 február 24-én Erdődre zsinatot hívott össze azért, hogy az az akkori hitforrongások közepette a szükséges dolgokban határozatokat hozzon. Ez az ú. n. erdődi második zsinat Stancaronak várakozása ellenére lutheránus hitű megállapításokat hozott. Kiténik ez különösen az úrvacsoráról való III. cikkből, amelyben ez van: „valljuk, hogy az úrvacsorában Krisztus teste és vére igazán és valósággal jelen van és a kenyérrel és borral adatik az azokat vevőknek“; továbbá: „mi nem tanítjuk, hogy átlényegülés lenne az úrvacsorában“. Minthogy pedig a XIX. cikk szerint e zsinaton „elhatározta a közönség, hogy mindazokat, akik *ebben az egyházi hatóságban* akár hamis tudományok, akár rossz életök miatt vádoltatnak, meg kell idézni, tudományok és életök felől számadásra kell venni, amit ha teljesíteni vonakodnának, meg kell őket hivataluktól fosztani“ (Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Bpest, 1881. 33—34. l.), — — Stancaro, aki csak nem is régen a legélesebb ellentétben állott Melanchtonnal, elnevezvén őt a többek között „Észak

Antikrisztusának“ (Antichristus Septemtrionis), egészen természetesen vonakodott számadást adni hitéről e lutheránus egyházi hatóságnak s így ecsedi Báthori György udvarából eltávozni kényszerült. Ugyanekkor és ugyanilyen okból kellett 1552 óta viselt debreceni lutheránus lelkészi állásáról eltávoznia Kálmáncsehi Sánta Mártonnak is. (Schwarz: *Die Abendmahlstreitigkeiten*. Archiv für siebenb. Landeskunde. N. F. II. 246—90. l.; Pokoly J.: *Az erdélyi református egyház története*. I. köt. 104. l.) Mindketten az épen akkor Lengyelországból hazatérő Petrovics Péter környezetéhez szegődtek.

2. Petrovics Péter s „az erdélyi magyar vallás“.

Szuraklini Petrovics Péternek, — akit mint anyai ágon való rokonnát (Veress Endre: *Izabella királyné*. Bpest, 1901. 64. lap, jegyzet), János Zsigmond király halálos ágyán Frater Györggyel együtt a kis János Zsigmond gyámjává és gondviselőjévé nevezett volt ki, — épen ez időben igen nevezetes szerep jutott Erdély történetében: az 1556 február 22-iki kolozsvári országgyűlés által (a szultán parancsára) Lengyelországból Erdély trónjára visszahívott Izabella özvegy királynénak és János Zsigmondnak folytatólagosan megkezdődött uralma alatt ő volt Erdélynek (Martinuzzi halála után) (egyetlen) helytartója. Az 1556 április 26-iki kolozsvári országgyűlés idevonatkozólag a következőket határozta: „(A rendek) most Ófelségeik képébe tették Petrovics Péter urat, kinek minden birodalmat, a királyi méltóságához illendőket, kezébe engedtek a római király és püspök az országban levő minden hadával.“ (Szilágyi S.: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I. köt. 570—71. l.) Eszerint Petrovics 1556-ban hivatalánál fogva Erdélynek leghatalmasabb ura volt. Aki tehát az ő védelmébe került, az biztos helyen volt. Vallásos hite szerint régóta a protestántizmus barátja. A gnesiolutheranus Matthias Flacius Illyricus német egyetemi tanár már 1550-ben neki ajánlotta a pápának primátusa ellen írott könyvét. Most mint helytartó nem csupán vallásos hite miatt pártolta a protestántizmust, hanem politikai okból is: attól tartott, hogy ha a protestántizmus nem lesz elég erős a katolicizmusnak ellentállani, a katolicizmus felülkerekedésével — miként Martinuzzi Frater György életében is történt — a német párt fog a politikában is felülkerekedni s így Erdély újra elvész. A kortárs Schesaeus Keresztély — 1556-ban kolozsvári lutheránus pap — ezt így jegyezte fel: „Mikor Petrovics helytartó volt, a régi bálványozó papi rendet élete megváltoztatására kényszerítette, a zárdák és templomok ezüst edényeit elvette, azért, hogy mikor a katolikus királyné az országba visszaérkezik, ne legyen módja a pápistaság visszaállítására.“ (Schesaeusnak berethalmi beszédéből idézve Teutsch után Jakab Elek: *Dávid Ferenc Emléke*, 28. lap.) Ebből a megfontolásból következőleg Petrovics valóban elvi barátja volt a protestántizmusnak. Sőt ennyinél még jóval több. Miután ilyenformán a protestántizmus a császár-királypárti uralomtól független magyar Erdély létezése egyik elvi garanciájának látszott, ennél fogva a dolog természetéből következett, hogy *ennek* a protestántizmusnak is

a lehető leghabzababbb formájára törekedtek, tehát pl. nem „a németes lutheránizmusra“, hanem *magyar vallásra*. Így kapcsolódott Erdélyben egyfelől a teljes hitszabadság, másfelől most a kálvinista, nem sokkal később az unitárius egyháznak megalapítása az itteni magyar nemzeti pártnak politikai programjába. Petrovics és politikai elvbarátai két módon igyekeztek a célt megvalósítani: egyfelől a katolikus egyházi javak teljes kisajátításával, hogy ezzel a katolikus egyháznak anyagi létalapja semmisüljön meg, másfelől (ezidőszerint) a szakramentáriusok felekezetének minél erőteljesebb támogatásával.

3. A szekularizáció Erdélyben s a kolozsvári unitárius iskola megalapítása.

A szekularizációs törvényjavaslat az 1556 nov. 25—dec. 7-e között Kolozsváron tartott országgyűlésen a következő formában került tárgyalásra: „a püspökségek, káptalanok, prépostságok és más egyházi egyének javai ne adassanak vissza azoknak, akiktől elvették, a karok és rendek amint azokat királyné és fia szükségére közakarattal följánlták, úgy most is ajánlják az ország szükségére s a királyné és fia méltósága fenntartására fordítását.“ A határozat ezúttal ugyan csak annyi volt, hogy „a királyné tanácsosaival együtt jóakarattal fog tanácskozni a dolog felől s éretten fog határozni“. A következő 1557 febr. 6—15-iki gyulafehérvári országgyűlés azonban már végrehajtotta a kisajátítást, midőn tudomásul vette, hogy a királyné a barátok kiűzése folytán megürült kolozsvári és marosvásárhelyi klastromokat az ifjúság nevelésére iskolákká alakíttatta át. A június 1—10-ig Tordán tartott országgyűlés a kolozsvári és marosvásárhelyi mellé a nagyváradi kolostorból is iskolát csinált, egyuttal meghatározván, hogy a kolozsvári iskolának évenként 100 forint segély adassék. (E határozatokat lásd: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. II. köt.) Ezt az utóbbi rendelkezést úgy hajtották végre, hogy „a királyné a Kolozsvár területe dézmanegyedét rendeletileg a kolozsvári iskolának adományozta, amit igazol Kolozsvár városának 1734. jun. 23-án készült hivatalos leírása, melyet mind a négy valásból kinevezett tanácsbeli férfiak dolgoztak ki. Ezek írták munkájukban: „Az adományozás emléke nemcsak az óvári Domokos-szerzetes-rendi templom déli ajtaja fölé falba helyezett kölapra volt fölvésve, hanem a tanácskozáson is magyar s latin nyelven ezen szókkal volt kifejezve: *Királyi adomány vagyok, ez iskola és a szegények öröksége; aki javaimat, ezeket és másokat, máshova fordítja, töröltessék ki az élők könyvéből s az emberek emlékezetéből*. Ez adományozást a nagykorúvá lett János Zsigmond 1562. szept. 1-én, Báthori István 1571-ben, Báthori Kristóf 1576-ban, Bethlen Gábor 1626-ban megerősítette.“ (Jakab Elek: *Kolozsvár története*. Bpest, 1888. II. köt. 106 l.) Az így alapított kolozsvári városi iskolából pár év múlva unitárius felekezeti iskola lett s mint ilyen több mint 130 évig az unitárius egyház tulajdonában maradt; ekkor, 1693. okt. 10-én az épület visszaadott a jezsuiták birtokába. (Jakab Elek: *Kolozsvár története*. Bpest, 1888. III. köt. 60 l.)

E szekularizáció következtében (v. ö. Jakab: *Kolozsvár története*. II. köt. 104 l.) sok főegyházi férfi és szerzetes cselédeikkel együtt Moldovába, Munteniába, Lengyelországba vagy Magyarországra költözött.

4. A nestorianus Stancaro.

Petrovics tevékenységének másik eredménye Stancaro és Kálmán-csehi támogatása volt.

Izabella királyné s a kis János Zsigmond 1556. okt. 22-én érkezett Kolozsvárra Petrovicsal együtt. Petrovics udvartartásával jött ide Stancaro (és Kálmán-csehi) is. A kolozsvári lutheránus papok nem szívesen látták Stancarot e városban, hiszen még élénk emlékezetben volt az ellene tartott széki zsinat s csak a mult 1555-ik évben jelent meg Kolozsváron Dávid Ferencnek ellene kiadott *Dialysis*, valamint Heltai Gáspárnak Wittenbergben kinyomtatott *Confessio de Mediatore generis humani Jesu Christo vero Deo et homine* című könyve. A tőle való tartózkodásra tehát megvolt az ok.

Stancaro a lutheranizmusnak csakugyan nem volt barátja; az ő theológiája egészen más tételekre épült fel. Adolf Schullerus idézett forrástanulmányában (*Die Augustana in Siebenbürgen*. 172 s köv. lap) kimutatta, hogy Dávid Ferencnek „Dialysis“-e Stancaronak következő tételeit cáfolta: *Christus non est Mediator secundum divinum naturam, sed secundum humanam tantum; per naturam humanam Christi sumus reconciliati et non per divinum*. Heltai Gáspár pedig Wittenbergben (1555) kiadott említett *Confessio*jában Stancaronak következő 5 tételét sorolta fel: 1. Egy a Közbenjáró Isten és az emberek között, az ember Jézus Krisztus (1. Tim. 2,5). 2. A Fiú egyenlő az Atyával, emiatt nem lehet Közbenjáró. 3. Krisztus isteni természeténél fogva pap, tehát nem áldozhatta fel önmagát. 4. Senki nem Közbenjárója önmagának. 5. A Szentháromságnak kifelé való minden hatása megoszolatlan, csak a szenvedés egyedül a Krisztusé. Mindezeknél fogva Krisztus csak mint ember szenvedhetett, illetőleg csak emberi szenvedésével és halálával tudta Istent megbékíteni, következőleg Krisztus csak mint ember az Üdvözítő. Stancaronak ezen christologiai álláspontját az 1557. január 13-án Nagyszebenben tartott lutheránus zsinat a következőkben állapította meg és ítélte el: „Tévtanok azok, amelyek a lesújtott szegény házát most új színekbe öltözve meglátogatják s amelyektől minden józan értelem és jámbor szív elfordul. Új Nestorianusok azok, akik a Közbenjáróból, Istenfiából, az igaz Istenből és emberből csak egyszerű embert csinálnak...“ (Teutsch: *Urkundenbuch der ev. Landeskirche in Siebenbürgen*. II. köt. 4 l.) Heltai is idézett *Confessio*-jában „a modern Nestorianusok öt csaló tételének“ nevezte a fenti öt pontot.

A Nestoriusra való ezen utalások egészen szabatosan meghatározzák Stancaronak a Közbenjáróról való tanítását. Tudvalevő, hogy Nestorius tulajdonképen Jézus anyjával, Máriával, kapcsolatban került be a dogmatörténetbe. Ugyanis Nestoriusnak egyik presbitere, aki megelőzőleg az antiochiai theologus-iskolában tanult, egyik prédikációjában azt állította, hogy „Mária nem lehetett Istennek a szülőanyja (theo-

tókos), mivel Mária ember volt, ember pedig nem szülhet Istent.“ Nestorius megfordította e presbiternek az okoskodását. „Mária — írta Nestorius egy püspök barátjának — nem Istent szült, teremtmény nem szülhet öröktől fogva létezőt, hanem embert, aki az Istenségnek eszköze. A Szentlélek nem a Logost teremtette, hanem számára a szűzből templomot csinált, amelyben aztán lakhassék. A ruhát, amit (a Szentlélek) visel, én annak kedvéért viselem, aki abban van s aki attól elválaszthatatlan. Szétválasztom a természeteket és egyesítem a tiszteletet. Aki Máriának testében formáltatott meg, nem Isten volt maga, hanem Mária fiát Isten magáénak ismerte el és ezen adoptálás következtében nevezük az adoptáltat, Jézust, Istennek.“ (G. Krüger: *Dreieinigkeit und Gottmenschheit*. Tübingen, 1905. 216 l.; v. ö. R. Seeberg: *Lehrbuch der Dogmengeschichte*. III. köt.³ 210—220 l.)

Ha mindezt így jól megfontoljuk, észre kell vennünk, hogy Nestoriusnak és — minket érdeklőleg itt most — Stancaronak a christológiája Jézusnak trinitárius istenségével szemben a leghatározottabban Jézusnak valóságos ember voltát tartalmazza a trinitárius üdvtani ökonomia keretében. Mondhatjuk ezt így is: Stancaro a trinitásban Krisztusnak közbenjárói (= megváltói) szerepét emberi személyének tulajdonította anélkül azonban, hogy azért istenségét tagadta volna. Stancaro szerint az emberiség üdvezülése szempontjából Krisztusban fontosabb volt az ember, mint az Isten. Ha e soteriologiai fogalmakat rendszerbe foglaljuk, egy sajátos trinitas elméletet kapunk, amely legrövidebbre összefoglalva a következő (R. Seeberg: *Lehrbuch der Dogmengeschichte*. II. köt.² 507—508 l.): Stancaro abból indult ki, hogy az absolut isteni substantia egy föltétlen egység, miért is Krisztusnak emberré léte általánosságban véve az egész trinitasnak tényül tekintendő. Mindazonáltal ebben a substantialis egységben a három személyt külön kell választani s ebből következőleg azt kell mondani, hogy a trinitasból egyedül csak a Fiú lett emberré. Krisztusban tehát két természet van. Mint-hogy pedig isteni természete egy reális egységet alkot az istenséggel, ennél fogva Krisztusnak egész üdvtévékenysége az emberi természetére esik. Krisztus mint ember az az eszköz volt, aki által a szentháromság az emberiséget megváltotta. Ezt azonban nem úgy kell érteni, hogy Krisztus személyéből tehát hiányzik az isteni természet, hanem úgy, hogy a közbenjárói, illetőleg megváltói tevékenységéből ki kell kapcsolni isteni természetét, mert a megváltást csak emberi természete hajtotta végre, noha kétségtelen dolog, hogy arra isteni természete „incitavit, movit et corroboravit.“ Mondotta ezt Stancaro úgy is, hogy Krisztusnak emberi természete a keresztthalál által semmit nem használt volna, ha nem jön ez önfeláldozásnak segítségére isteni természete (nisi efficacia vel efficientia divinae naturae intervenisset). Mindez tehát azt jelenti, hogy „a Szentháromság — egy Istenben“ a Fiúnak, aki a Krisztus, két természete van: isteni és emberi; s e két természete közül a megváltást az isteni természet ösztönzésére az emberi természet hajtotta végre. Ez Stancaro christologiai felfogásának a lényege.

5. *Stancaro és Servet christológiája.*

Ha e christológiát összehasonlítjuk Servetnek christológiájával, feltűnő egyezést találunk a kettő között. Anélkül, hogy e helyen Servet theológiájának részletes ismertetéséhez látnánk (v. ö. H. Tollin: *Das Lehrsystem Michael Servet's*. I—III. köt. Gütersloch. 1877—78.), elég főművéből a *Restitutio Christianismi*-ből (megjelent 1553) a következő mondatokat idéznem: „Krisztusban kettős természet van (utriusque particeps substantiae et utriusque naturae. *R. Chr.* 267 l.), egy isteni és egy emberi (in se ipso divinam et humanam naturam continens. *R. Chr.* 267 l.). E természetek közül külön-külön egyik sem a Fiú (neutra tamen earum est filius), mert ő mindkét természetével együtt a Krisztus (duplex est in eo natura, nec ista, filius, nec illa filius: sed totus ipse filius, filius Dei, filius Mariae, filius hominis. *R. Chr.* 696 l.) Vagyis: unus est homo Jesus Christus, in se ipse divinam et humanam naturam continens. (*R. Chr.* 267 l.) Már most — írta Servet — ez az ember Jézus számunkra az ég felé nyíló út és kapú (ipse homo Jesus est ostium et via. *R. Chr.* 5 l.). Ez az Istenfia számunkra minden (Filius Dei est nobis omnia et continet omnia. *R. Chr.* 295 l.). Mindezt pedig szükség hinnünk, mert csak akkor következik belőle a megváltás (ex eo solo, quod credis, hunc esse filium Dei, reliqua consequentur *R. Chr.* 295 l.). Isten — folytatta tovább Servet — az emberért mindeneket Krisztus által eselekedett. (Omnia fecit Deus propter hominem et per Christum, qui est a et *R. Chr.* 245 l.), aki testileg érettség meg akart halni, hogy ezáltal bennünk a megtisztulás reménységét keltse fel (qui pro nobis mori voluit, in carne munda, ut spem alterius mundandae daret. *R. Chr.* 378 l.).

E párhuzamos idézetekből nyilvánvaló, hogy Stancaronak christológiája és soteriológiája azonos a Servetével. Amiből folytatólagosan az a tény is következik, hogy Stancaro 1556-ban nestorianus, illetőleg Servetoféle christologiai és soteriologiai hittételeket tanított Kolozsváron, ami pár év múlva részben az ő közvetlen hatására, részben pedig Servetnek *Restitutio Christianismi*-jéből: Dávid Ferencnek s kolozsvári paptársainak is nyilvános hite lett. 1569-ben megjelent *A prédikációknak első része* című könyvében (23 l.) Dávid Ferenc már ezeket írta: „Ha a Krisztus az atyaisstennek fia, bizony Istennek és örök életnek kell vallanod, ha átkozott nem akarsz lenni. Sőt azt mondom, hogy valaki a Krisztust igaz Istennek nem vallja lenni, átkozott legyen. Ebben forog az üdvösségnek sarka.“ (V. ö. Borbély I.: *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században*. Kvár, 1914. 26 l.) Majd meg *Az egy atya Istennek* c. könyve 33-ik lapján így írt: „Krisztus azért Isten, hogy az Atya őtet adta minkünk, hogy ő általa üdvözöljünk és az örök életet vegyük.“ Nehogy pedig tévedés legyen ez állításnak értelmezésében, hozzátette: „Nem Isten lett emberré, hanem az ember Jézus Krisztus helyeztetett, szenteltetett és rendeltetett Istenné és Istennek formája, képe és ábrázatja, hogy mi, emberek, ő általa az Istennek ábrázatja, képe és formája lehettünk, melyet mi az első természetben elvesztettünk vala.“ (I. m. Rr² lap.) E teljesen érthető magyarázat mellett szinte fölösleges is még tovább

utalnunk. Mégis idézem ezt a mondatot is: Jézus Krisztus „minekünk született. Melynek igaz értelmét nem a mi természetünknek erejéből foghatjuk meg, hanem a hitnek ő ajándokával. Nem elég azért hinni, hogy a Messiás született, hanem szükség hinni, hogy teneked született, azaz igaz szívnek bizodalomával vegyed, hogy az ő halálának és feltámadásának általa az atya Istent teneked megengesztelte és mindenképen önála kedvessé tett.“ (A prédikációknak első része. 72 l.)

6. Stancaro helye az unitarizmus történetében.

Mindez egészen az a tanítás, amit Stancaronál, Servetnél és Nestoriusnál is láttunk. Megállapíthatjuk belőle, hogy az erdélyi unitarizmusnak Stancaro nemcsak úttörője, hanem hitelvi magvetője is volt s így a külső eseményeknek minden látszólagos controversiája ellenére Stancarot az unitárius hittörténetben Servet és Dávid Ferenc közé kell beillesztenünk. Ez idevonatkozó fejtegetéseinknek egyik legfőbb megállapítása.

Ha pedig ennyit sikerült megállapítanunk, akkor e megállapításnak útmutatása alapján egy másik kérdésre is sikerülni fog megfelelnünk. Ez a kérdés a következő: ha a fentiek szerint Stancaro hozta be Erdélybe Nestoriusnak, illetőleg Servetnek christologiai és soteriologiai tételeit, kérdés, hogy ez vajjon egyedül csak az ő érdeme-e vagy pedig másoknak is van része abban? E kérdésre ma már pontos feleletet tudunk adni.

Ugyanis az történt, hogy Stancaro, aki éppen olyan kiváló orvos, mint héber nyelvtudós és theologus hírében állott, 1557 elején Nagyszében tanácsától engedélyt kért arra, hogy a városban letelepedhessen. (Hogy miért lépett ki Petrovics környezetéből, azt nem tudjuk.) Megígérte, hogy hitvitáival a város nyugalomát nem fogja zavarni. Azonban ígéretét nem tartotta meg, mert szept. 9-én megvonták tőle a letelepedési engedélyt s három szekérre felpakolva, kitelepítették a Nagyküküllő felé vezető útra. (H. Herbert: *Die Reformation in Hermannstadt und im Hermannstädter Kapitel*. 31. l.) Stancaro ekkor Kendy Antalhoz ment Besztercére, kinek podagráját előbb is gyógyította volt.

Új állomáshelyén tovább folytatta régi életmódját, vitaprovokálásával állandó nyugtalanságot okozott. Pedig ez most sok egyéb ok mellett azért is kellemetlen volt, mivel az erdélyi lutheránusok három püspök alatt* éppen most szervezkedtek önálló egyházakká s így a rendezavaró most a consolidatióknak építő munkáját fenyegette. Emiatt adtak olyan hamar túl Stancaron a nagyszebeniek. Most Kolozsváron volt a sor, hogy vele elbáncják.

* „M. Sebastianus *Boldius*, pastor ecclesiae Dei Böltekiensis ac superintendens ecclesiarum Christi in inferiori Pannonia. Math. *Heblerus*, pastor ecclesiae Cibiniensis ac superintendens ecclesiarum Dei nationis Saxonicae in Transsylvania. Franciscus *Davidis*, pastor ecclesiae Claudiopolitanae ac superintendens ecclesiarum Christi nationis Hungariae in Transsylvania.“ Ilyen című 1557-ben Kolozsváron kinyomtatott könyvben: *Consensus doctrinae de sacramentis Christi*, stb.

Miután a kolozsvári tanács nem nézte jószemmel a besztercei perturbatort, hozzájárult ahhoz, hogy a lutheránus papok „nationis Hungariae in Transilvania“ Kolozsváron Stancaroval hitvitát tartssanak, meghivatván e vitára Sebastianus Carolinus iskolarektor és Martinus Szent-Ersebethinus tordai pap is. (*Beiträge zur Geschichte der ev. Kirche A. B. in Siebenbürgen.* 73. l.) Minthogy pedig ez a december végén Kolozsváron tartott vita (tulajdonképen csak colloquium) nem vezetett békés megegyezésre, azt határozták, hogy Stancaro is, meg Dávid Ferencék is terjesszék hitüket döntés végett egy közelebről egybehívandó egyetemes zsinat elé. Ez volt 1557 végén az általános helyzet. Ekkor történt valami, ami ezt az általános helyzetet Dávid Ferencék, illetőleg a lutheranizmus javára fordította, Stancaronak pedig összes számításait keresztülhúzva, megfosztotta őt attól a dicsőségtől, hogy ő legyen a Servet-hitű erdélyi unitarizmusnak a történeti megalapítója. Ez a váratlanul közbejött akadály Petrovics Péter helytartónak 1557 október 15-én bekövetkezett halála volt.

Pedig Stancaro komolyan számított e történeti jelentőségű vállalkozásának sikerére. Bizonyítják ezt a rögtön tárgyalandó radnóti zsinatnak körülményei.

Ugyanis Petrovicsnak s Kendinek a protestántizmus érdekében való intézkedései — akár Stancaro, akár mások útján — tudomására jutottak a Svájcban tartózkodó antitrinitáriusoknak, akik erre siettek Stancaroval összeköttetésbe lépni. Így történt, hogy Paruta Miklós Genfből Erdélybe jött s Stancaronak átadta Blandrata kátéját. Ochino Bernardino is készült Erdélybe jönni, mint erről ő maga így emlékezett meg: „In gleicher Weise (wie die Taube Noah's) kehre ich auch, da ich keine reine Kirche gefunden habe, nach Ungarn zurück, und hoffe, dort mit Gottes Hülfe selbst eine Kirche gründen zu können, welche von alle den Fehlern frei ist, die mir an den übrigen Kirchen missfallen haben.“ (Benrath: *Ochino*, Leipzig, 1875. 319. l.) Ochinonak e nyilatkozata azért különösképen fontos, mert belőle megtudjuk, hogy ekkor Erdéllyel kapcsolatban Ochino egy olyan egyháznak megalapítását tervezte, amelynek *esetleg* (!) ő lehetett volna a megalapítója. Ezt a kátét, amelyről Beza is megemlékezett, *Valentini Gentilios teterimi haeretici impietatum ac triplicis perfidiae et periurii brevis explicatio* című, Genfben, 1567-ben megjelent műve 21. oldalán, szöveg szerint ma nem ismerjük. Azonban ismerjük Blandratának 1557-ben Genfben, Kálvinnal folytatott disputáit (Fr. Trechsel: *Die protestantischen Antitrinitarier*, Heidelberg, 1844. II. köt. 467—480. l.) és folytatólagosan 1558-tól kezdve lengyelországi szereplését, amelyről Stoinus János az *Epitome historiae originis unitariorum in Polonia* 187. lapján ezt írta: „G. Blandrata venit Pincovinam a. 1558 Geneva, cum Serveti sententia.“ E nyilatkozatból, valamint alább majd részletesen előadandó adatokból meg tudjuk állapítani, hogy az 1558. január 2-iki radnóti zsinaton előterjesztett Blandrata-féle káté „cum Serveti sententia“ volt tele.

7. A radnóti hitvita.

E radnóti zsinattal kapcsolatban Bock a *Historia Antitrinitariorum* I. köt. I. rész 57. lapján csupán ennyit említett meg: „Meminit Stancarum Synodi Radnotensis in Transylvania a. 1558. d. 2. Jan. habitae, in qua Franc. Davidis cum susceptione Aug. Conf. Arianam haeresin damnaverit in praesentia quorundam Magnatum.“ Azonban maga Stancaro a hely és év megjelölése nélkül kidott *Collatio doctrinae Arrii et Philippi Melanchthonis et sequacium. Arrii et Philippi Melanchthonis et Francisci Davidis et reliquorum Saxonum doctrina de filio dei domino nostro Jesu Christo una est et eadem* című röpiratában a következő fontosabb dolgokat följegyezte: Miután párhuzamos szövegben baloldalon Ariusnak, jobb oldalon Melanchtonnak tételeit egymással szembeállította, így folytatta: „Ex hac collatione manifestum evadit Ph. Melanchthonis, Casparis Helti, Francisci Davidis et Matthiae Hebler, plebani Cibinensis, cum complicitibus doctrinam de filio dei arrianam esse“ (12. l.); majd pedig az egyik fejezet tartalmát így jelölte meg: „Arrii doctrina de filio dei succinete perstringitur“ (14. lap).

Értsük meg e szöveget jól. Stancaro a „Collatio“-ban azt állította, hogy a radnóti zsinat több főúr jelenlétében azt a tényt, hogy Dávid Ferenc az Augsburgi Confessiót nyilvánosan elfogadta, „ariana haeresis“-nek nevezte. Az „ariana haeresis“ kifejezésnek Erdélyben ekkor még nem volt szabatos dogmatikai jelentése. Huszár Gál, a kaszaiak száműzött papja, 1562-ben arianus tévelygéseknek mondta Arany Tamás állításait. Dávid Ferenc 1555-ben a Dialysis-ben azt írta, hogy Stancaro „Philippum Melanthonem ter pessimum nominat Arrianum“ (6. l.); alább pedig (14. l.) ő mondta Stancaróról és követőiről, hogy „qui affirmant eum secundum divinitatem intercedere, sunt ter pessimi Arriani“. A római katolikus Novicampianus Albert 1556 nov. 26-án a zwinglianus Kálmáncsehi Sánta Mártont nevezte eretnek arianusnak (Szamosközy: IV. k. 1. l.). Mint e példák igazolják, a XVI. század közepén „arianus“ elnevezésen értettek minden olyan tanítást, amely nem pontosan egyezett az ökumenikus symbolumokkal. Ezt a magyarázatot a szikszói zsinat (1568) végzéseinek azon pontja is igazolja, amelyben ez a figyelmeztetés olvasható: „szedje össze kiki az érveket, hogy Arius annál hamarabb megszegyenüljön“ (Kiss Á.: *A XVI. században tartott ref. zsinatok végzései.* 615. l.).

A radnóti hitvitával kapcsolatban mindez tehát annyit jelentett, hogy a vitatkozók egymást kölcsönösen tévelygőknek tartották. És jelent még egyet: azt, hogy Radnóton volt Erdélyben az első Servet-hitű hitvita. S mivel — mint ezt *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* (Kvár, 1914) c. könyvemben részletesen kimutattam — az 1560-as évek unitárizmusa egészen Servet hitén alapult, azt kell mondanunk, hogy az unitárizmus Erdélyben az 1558 január 2-án tartott radnóti zsinatig, illetőleg mivel a radnóti hitvitának történeti

előzményei — miként a fentiek igazolják — Stancaronak 1554-ben Erdélybe jöveteléig nyúlnak vissza, következőleg 1554-ig vezethető hiteles történeti adatokkal bizonyíthatólag vissza.

Stancaronak Erdélyben való további tartózkodását vizsgálni már nem tartozik e tanulmány feladatához s így a Stancarora vonatkozó mondanivalóimat Haner György *Hist. Eccl.* azon feljegyzésének közlésével zárom be, hogy a radnóti hitvita után Kolozsváron többé nem maradhatván, előbb Kendi Ferenc udvarába, majd onnan Marosvásárhelyre ment; 1559 májusában pedig már Lengyelországban van.

(1931. május.)